

**AGRICULTURAL POLICY
FOR HUMAN DEVELOPMENT
PROJECT**

IV floor, 1/14 Sadova str., Kiev 01021, Ukraine

Tel.: +380 44 253-5866, 253-5869, 253-5482

**ПРОЕКТ
“АГРАРНА ПОЛІТИКА ДЛЯ ЛЮДСЬКОГО
РОЗВИТКУ”**

01021, м. Київ, вул. Садова, 1/14, IV поверх

Fax: +380 44 253-5611

E-mail: secretary@agpol.kiev.ua

Потенціал кредитного ринку на селі

У роботі розкриваються особливості формування кредитного ринку на селі, дається оцінка потенційного обсягу аграрного сегменту позикового ринку в найближчій перспективі

Інна Чапко, кандидат економічних наук

Ця публікація стала можливою завдяки підтримці Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та Програми Розвитку Організації Об'єднаних Націй (UNDP) згідно Кооперативної угоди № 121-G-00-01-00004-00 та у рамках проекту ПРООН UKR/00/005 “Аграрна політика для людського розвитку”.

© 2003 АРНД

При використанні матеріалів публікації посилання на Проект "Аграрна політика для людського розвитку" обов'язкове

Передрук публікації можливий лише за згодою Агентства США з міжнародного розвитку та Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй.

Погляди автора, що представлені у цій публікації можуть не збігатися з офіційною точкою зору Агентства США з міжнародного розвитку та Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй.

Київ, Україна – Квітень 2003 (№ 6)

Сільське господарство є рівноправним сегментом кредитного ринку в Україні. Тут зосереджено 16% кредитного портфелю банків. Така позиція сектору є результатом стабілізації макроекономічних показників, поліпшення підприємницького середовища на селі, визначеності прав власності на майно позичальників, запровадження стимулюючої політики держави тощо. Потенціал кредитного ринку щороку зростає, збільшуються обсяги грошового та товарного кредитування, однак потреба виробників у позикових коштах не забезпечується у повному обсязі. По короткострокових ресурсах вона покривається на 50%, а по довгострокових — на 2%. Така тенденція спостерігається і по економіці в цілому, отже, обмеженість кредитних ресурсів на селі зумовлена не стільки особливістю сільськогосподарського кредитування, а недостатньою можливістю фінансової інфраструктури щодо середньо- та довгострокового кредитування.

1. ПОТЕНЦІАЛ РИНКУ ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ

Сезонна особливість сільського господарства зумовлює потребу в позикових ресурсах для усіх категорій виробників, однак нині позиковий ринок в аграрному сегменті формують переважно сільськогосподарські підприємства. Він охоплює 9 млрд. грн.¹, з яких селянським (фермерським) господарствам належить близько 630 млн. грн. (або 7%). З боку кредиторів цей сегмент наповнюють: комерційні банки, виробники та постачальники МТР, сільськогосподарських машин та техніки, а також підприємства переробної промисловості, НАК "Укragenrolizing", Державний фонд підтримки фермерських господарств та інші.

Зовнішні та внутрішні джерела фінансування не забезпечують потреби виробників у ресурсах. За відсутності певного виду ресурсу часто, порушуючи правила грошових потоків, виробники спрямовують оборотні засоби для придбання довгострокових активів, або реалізують основні засоби для покриття поточних потреб виробництва. За розрахунками, потреба сільськогосподарських підприємств² у мінеральних добривах забезпечується всього на 66%, у засобах захисту рослин — на 90%, у дизельному паливі — на 60%, бензині — на 40%,

¹ Власні розрахунки автора. Розрахунок зроблено виходячи з обсягу придбаних засобів та послуг для виробництва сільськогосподарської продукції відповідно до фактичних обсягу виробництва та цін 2001 року.

² Узагальнена інформація Міністерства аграрної політики України.

техніці — на 50%. Для формування машинно-тракторного парку та сільськогосподарських машин у 100% обсязі необхідні капіталовкладення в обсязі 50 млрд. грн. Зважаючи, що щорічний знос техніки перевищує темпи оновлення у 10 разів, а ринок довгострокових ресурсів сьогодні є вузьким, виправити цю ситуацію за декілька років неможливо. Кредитний ринок в аграрному сегменті потребує додаткового збільшення на 4–5 млрд. грн. короткострокових ресурсів та орієнтовно 5–6 млрд. грн. — довгострокових ресурсів уже в наступних роках. Тоді за 5–8 років можна очікувати поновлення парку техніки та використання ресурсів відповідно до технологічних норм.

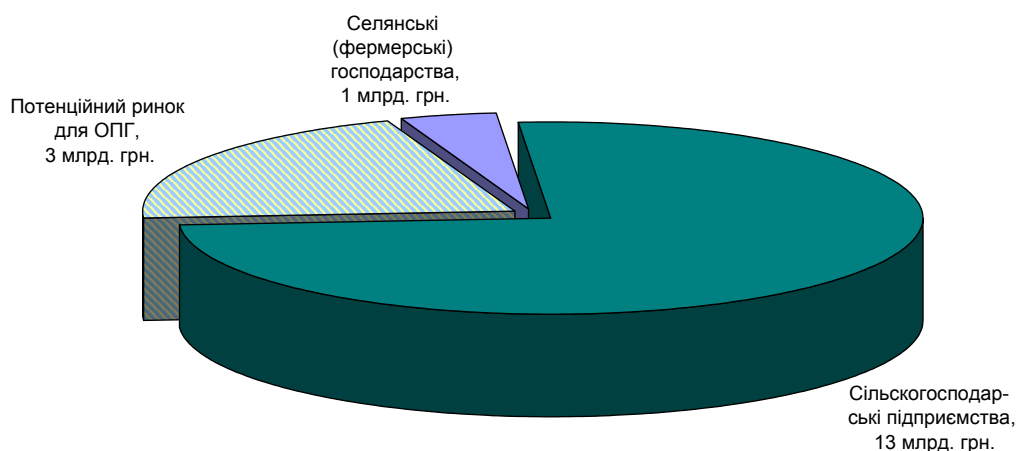
Недостатньо активні на відкритому кредитному ринку особисті підсобні господарства (далі — ОПГ). Оскільки їх потреби є невеликими і, крім того, розподілені протягом року, вони часто послуговуються загальним сімейним бюджетом. Розрахункова вартість купованих ресурсів на одне ОПГ (0,26 га ріллі) в середньому становить 600 грн. (табл. 1)³ у рік, тому немає сенсу позичати цю суму за високих відсотків. Однак, внутрішні запозичення можуть ускладнювати фінансовий стан сімейних бюджетів. Для подолання бідності на селі необхідно розвивати мережу фінансових інституцій, які відповідають потребам дрібних виробників та можливостям щодо їх обслуговування (каси взаємодопомоги тощо). При необхідності здійснення значних капітальних вкладень (придбання техніки тощо) вони звертаються до кредитних інституцій. Так, у 2001 році питома вага кредитів комерційних банків, що надавались ОПГ, становила 0,2% від загальної суми кредитів сільськогосподарським позичальникам.

Для розширення фінансування виробників необхідно залучати різні джерела та кредитні схеми: кредитування банками та кредитними спілками, надання техніки на умовах фінансової оренди та розстрочки заводами-виробниками, лізинговими компаніями. З подальшим розвитком перелічених інституцій потенційно можливий обсяг ринку короткострокових позик становитиме щонайменше 14 млрд. грн., а разом з ОПГ⁴ може досягти 17 млрд. грн. (рис. 1).

³ Розрахунок автора. Для спрощення калькуляцій приймається, що питома вага купованих ресурсів (мінеральні добрива, паливо, послуги тощо) у загальній вартості виробництва є однаковою для усіх категорій виробників. Відхилення цієї величини принципово не змінюють висновків роботи.

⁴ Розрахунок автора. Приймається, що 50% купованих ресурсів ОПГ будуть придбані за рахунок зовнішніх джерел.

Рис. 1 Обсяг короткострокового сегменту кредитного ринку на селі

У 2003 році вірогідно очікувати суттєвий приріст довгострокового сегменту, однак його обсяг не досягне бажаної величини. За попередніми оцінками, він може становити близько 1 млрд. грн. За рахунок яких джерел можна очікувати розширення кредитного ринку на селі в найближчій перспективі? Насамперед — за рахунок нарощування банківського кредитування та лізингу техніки⁵. Для цього є необхідні передумови: збільшення кредитного портфелю банків, скорочення терміну амортизації відповідно лізинговим операціям у податковому законодавстві тощо. Вперше в Україні запроваджується підтримка кредитних спілок. Це є перспективним політичним заходом, що активізує формування фінансової інфраструктури для дрібних позичальників. Даний сегмент може збільшитись у 4 рази порівняно з поточним рівнем, і його обсяг у перший рік підтримки може становити близько 30 млн. грн.

2. ВИБІР КРЕДИТОРІВ

Позичальники обирають кредиторів (вид кредиту) залежно від розміру потреби в позикових коштах, їх призначення, строку використання та власної платоспроможності і ліквідності. Так, фермер, що потребує 20 тис. грн., швидше

⁵ Вже на початку квітня 2003 року НАК “Украгролізинг” отримала заявок на техніку від сільськогосподарських виробників на 3,5 млрд. грн., у тому числі на умовах фінансового лізингу — 1,8 млрд. грн.

звернеться до кредитної спілки⁶, партнерів або сусідів, ніж до комерційного банку. Це пояснюється простішою процедурою отримання кредиту, незначними додатковими витратами, або їх відсутністю взагалі. Добра репутація та прибутковість бізнесу є визначальними умовами для отримання кредиту. Іноді проценти за користування таким джерелом дорівнюють кредитній ставці комерційного банку разом з додатковими витратами на його отримання, однак це компенсується необов'язковістю кредитного забезпечення у вигляді застави.

Таблиця 1 Характеристика сільськогосподарських позичальників

Розмір господарства, площа ріллі у середньому, га	Потенційна потреба у купованих ресурсах на одне господарство, у середньому, тис. грн.	Категорія позичальників	Питома вага у загальній площі ріллі, всього, %
1200–1400	450–500	Виробничі кооперативи, товариства, державні сільськогосподарські підприємства та ін.	67
450–1200	160–450		
160–450	60–160		
58	16	Селянські (фермерські) господарства	9
0,26	0,6	Особисті підсобні господарства	24

При оформленні банківського кредиту позичальник оплачує послуги з оцінки об'єкта застави, його страхування. Додаткові витрати також можуть включати підготовку бізнес-плану тощо. Отже, позичальник одноразово додатково сплачує 3–6% від вартості кредиту. Вартість застави для забезпечення повернення кредитів повинна перевищувати щонайменше удвічі його суму. Об'єкти застави до того ж оцінюють на 10–30% нижче поточної ринкової ціни⁷. У результаті, кредитами комерційних банків користуються переважно великі та середні підприємства⁸, які мають ліквідне майно, інші види забезпечення.

⁶ Для цього він повинен бути членом спілки (зробив внесок, має “депозит” у фонді спілки тощо).

⁷ У такий спосіб банки страхуються від коливання цін на майно-об'єкт застави, враховують його зношеність (зниження якості) протягом дії кредитної угоди. Більший відсоток відноситься до сільськогосподарської продукції, що пов'язано з сезонним коливанням цін.

⁸ Розмір підприємств у даній роботі розглядається з огляду на розмір позик, яку вони можуть узяти або беруть.

Деякі кредитні спілки в сільській місцевості, що не залучають додаткових ресурсів з інших джерел (банки), пропонують невисокі кредитні ставки. Вони швидше працюють як каси взаємодопомоги, є малопотужними, але відповідають потребам і можливостям її членів. Крім перелічених джерел фермерські господарства можуть одержати кредит у Державному фонді підтримки фермерських господарств. Але через обмеженість коштів фонд не задовольняє навіть 5% потреби фермерів у кредитних ресурсах.

Джерелом товарних кредитів є лізингові компанії, заводи-виробники сільськогосподарської техніки, лізингові компанії. Вони надають техніку на умовах фінансової оренди (лізингу), або розстрочки. Доступ до цього сегменту обмежується лише вартістю техніки та спроможністю виробників вчасно робити платежі. Процедура отримання техніки є простішою ніж у банку, але вартість користування такими схемами обходиться на рівні банківського відсотка.

Узагальнюючи ситуацію на кредитному ринку сьогодні, доцільно підкреслити активність як попиту, так і пропозиції. Однак даний ринок не збалансований через обмежений обсяг та високу ціну пропозиції, а також низьку платоспроможність попиту тощо. Кредитний ринок на селі є не насиченим, тому будь-які прийнятні за ціною кредитні продукти знайдуть свого покупця (позичальники).

3. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА

Державна політика щодо фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства спрямована на розвиток фінансової інфраструктури на селі, оптимізацію вартості послуг, здешевлення кредитів комерційних банків, удосконалення законодавства щодо лізингових операцій та страхування, захист прав кредиторів і позичальників, створення передумов для розвитку довгострокового кредитування (іпотеки) тощо.

Національний банк України проводить сприятливу політику для зменшення вартості кредитних ресурсів шляхом зниження вимог до формування обов'язкових резервів банків і стабільної грошової політики. Зокрема, по довгострокових пасивах (залучених ресурсах) у національній валюті норма резервування була знижена до нуля, а по короткострокових пасивах — до 6 %. Цей захід є дуже важливим для аграрного сектора, оскільки з розширенням ринку довгострокових

заощаджень та позик, тривалий період обороту капіталу у сільськогосподарському виробництві відтепер не буде стримуючим для кредиторів. Також була знижена облікова ставка Національного банку України (див. додаток 1, 2) з 12,5% до 7% річних. Крім того, політика зміцнення банківської системи передбачала підвищення капіталізації кредитних інституцій. До січня 2003 року мінімальний розмір статутного капіталу банків мав становити не менше: 1) для місцевих кооперативних банків — 1 млн. євро⁹; 2) для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, — 3 млн. євро; 3) для банків, які здійснюють свою діяльність на всій території України, — 5 млн. євро.

Разом з тим, перелічені заходи є лише передумовою зниження вартості кредитів. Насамперед банки повинні знизити проценти по зобов'язаннях (залучених ресурсах) для істотного здешевлення кредитних ресурсів. Цю тенденцію вже реалізують великі системні банки. Малопотужні банки поки що не в змозі це зробити. Вони побоюються втратити своїх клієнтів. Таким чином, можна очікувати поступового зниження процентів з боку великих універсальних банків. Оскільки цей процес є поступовим, середньозважена кредитна ставка на рівні 10–12% річних у національній валюті може з'явитися за рік-півтора, і не раніше.

Здешевлення кредитів комерційних банків безпосередньо для сільськогосподарських позичальників здійснюється протягом 2000—2003 років шляхом часткової компенсації кредитної ставки. Відповідно до механізму 2002 року, затвердженого Наказом Міністерства аграрної політики України, Міністерства фінансів України № 25/58 від 28 січня 2002 року “Про затвердження Порядку використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів комерційних банків”, для сільськогосподарських підприємств розмір кредитної ставки був визначений в обсязі 70% облікової ставки Національного банку України, але не менше 10% річних, для інших підприємств АПК — до 50% облікової ставки Національного банку України, але не менше 7% річних, для виконавців заставних операцій — у розмірі 100 нарахованих відсотків,

⁹ Перерахування розміру статутного капіталу в гривні здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на день укладення установчого договору. За підсумками року на основі фінансової звітності банки коригують розмір статутного капіталу на індекс девальвації/ревальвації гривні за рахунок та в межах валових доходів/витрат банку відповідно до методики Національного банку України.

але не більше потрібної облікової ставки, встановленої Національним банком України на день укладення кредитної угоди. Таким чином, рівень компенсації ставки у 2002 році був встановлений нижче рівня попереднього року (крім оператора по заставних закупках), в середньому на 5%, що відповідало загальному зниженню вартості кредитних ресурсів на ринку.

Змінилось і цільове призначення кредитів, на які поширювалась державна підтримка в 2000—2003 роках. Зокрема, у 2002 році для сільськогосподарських підприємств це — фінансування поточних витрат, пов'язаних з виробництвом продукції, а також придбання сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. Для інших підприємств агропромислового комплексу — кредити, що вони беруть для закупівлі сільськогосподарської продукції у її виробників, а виконавцям заставних закупівель зерна для здійснення заставних операцій із зерном урожаю 2002 року.

Відмінністю механізму 2002 року є те, що серед суб'єктів одержання компенсації залишилися лише сільськогосподарські підприємства. Таким чином, особисті підсобні господарства не є такими одержувачами. Це пов'язано з тим, що простежити цільове використання кредитів даної групи користувачів дуже важко. Для інших підприємств АПК — це кредити, які спрямовуються на закупівлю сільськогосподарської продукції безпосередньо в її виробників. Така обставина була зумовлена потребою більш ефективного використання бюджетних коштів в умовах зменшення бюджетного фінансування, надання підтримки безпосередньо сільськогосподарським товаровиробникам.

У 2003 році, відповідно до наказу Міністерства аграрної політики України та Міністерства фінансів України № 17/75 від 28 січня 2003 року “Про затвердження Порядку використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу та заставних операцій з зерном через механізм здешевлення кредитів”, здешевлення передбачено також для кредитів, що надаються кредитними спілками, та кредитів комерційних банків, які використовуватиме державний агент для здійснення заставних закупівель зерна. Її розмір встановлено¹⁰ для сільськогосподарських підприємств по кредитах комерційних банків та сільськогосподарських

¹⁰ Компенсація надається виключно по кредитах, одержаних у національній валюті

товаровиробникам по кредитах кредитних спілок в розмірі 10 відсотків річних, але не менше 100 відсотків облікової ставки, встановленої Національним банком України на день укладення кредитної угоди. Іншим підприємствам агропромислового комплексу по кредитах комерційних банків розмір компенсації становить 7 відсотків річних, але не менше 70 відсотків облікової ставки, встановленої Національним банком України на день укладення кредитної угоди. Державному агенту із забезпечення заставних закупок зерна та уповноваженим із забезпечення заставних закупок зерна кредитна ставка відшкодовується повністю, але не більше 15 відсотків річних.

Безсумнівною перевагою механізму здешевлення кредитів є додаткове залучення 20–25 грн. комерційних коштів в розрахунку на 1 грн. Державного бюджету України. До недоліків механізму можна віднести обмеженість ресурсів, передбачених бюджетом на цей захід, та невчасність їх перерахування, відсутність інформації щодо залишків лімітів в межах областей та відповідне інформування учасників ринку. У 2001 році із 150 млн. грн., передбачених у загальному фонді бюджету, вчасно було виплачено лише 120 млн. грн., а решту 30 млн. грн. перераховано у лютому 2002 року. Така ситуація спричинила скорочення попиту на кредити на початку 2002 року. Всього в рахунок здешевлення кредитів було перераховано 157 млн. грн., з яких 7 млн. грн. — із спеціального фонду державного бюджету. Обсяг бюджетного фінансування програми у 2002 році був нижчий порівняно з попереднім роком, оскільки частина коштів, передбачених бюджетом, була виділена на компенсацію частини процентів за кредитними договорами 2001 року. Таким чином, із 150 млн. грн., передбачених у загальному фонді Державного бюджету України, тільки 120 млн. грн. передбачалось для 2002 року. Однак, і ці кошти не були сплачені повністю, а лише 90 млн. грн., або 75%.

На стабілізацію кредитного ринку в спрямований Указ Президента України від 21 лютого 2002 року № 170/2002 “Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки”. В ньому, зокрема, наголошувалося на необхідності розробки механізму компенсації ставки за кредитами, вартість яких не перевищує подвійної облікової ставки Національного банку України (на той час вона становила 12,5%). Однак, банки не

могли одразу зменшити вартість ресурсів, а сподівання на новий механізм певною мірою знизило активність ринку протягом місяця після прийняття документу.

Новим напрямом фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств у 2002-2003 роках є запровадження часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, що купують сільськогосподарські товаровиробники. Цей механізм був затверджений Наказом Міністерства аграрної політики України, Міністерства фінансів України № 61/139 від 27 лютого 2002 року “Про затвердження Порядку використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва”. З Державного бюджету 2002 року на ці цілі було передбачено лише 20 млн. грн. у загальному фонді та 225 млн. грн. у спеціальному фонді (формується за рахунок повернення заборгованості за іноземними кредитами з використанням державних гарантій для придбання техніки). Учасники програми визначаються на конкурсних засадах відповідно до Наказу Міністерства аграрної політики України від 7 березня 2002 року № 76 “Про затвердження Положення про умови проведення конкурсу на надання часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва”. Механізм передбачає сплачування 30% вартості техніки з бюджету після того, як покупець сплачує 70% її вартості. Така схема виключає ризик неплатежу з боку покупців техніки. В умовах неналежного наповнення обох фондів державного бюджету, фінансування цього механізму здійснювалось тільки із загального фонду. На таких умовах було придбано техніки на загальну суму 53 млн. грн. (11 млн. грн. — компенсація з бюджету).

З метою зменшення негативного впливу на доходи товаровиробників сезонного коливання цін на сільськогосподарську продукцію, у 2002 році було зроблено спробу запровадити механізм заставної закупівлі зерна за рахунок кредитів комерційних банків. Для його реалізації було прийнято Постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 590 “Про визначення заставних цін та фінансове забезпечення заставних закупівель зерна”, та від 20 серпня 2002 р. № 1226 “Про компенсацію сільськогосподарським товаровиробникам витрат, пов'язаних з прийманням та зберіганням зерна у разі здійснення його заставних закупівель”, Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства

економіки та з питань Європейської інтеграції України. № 145/148 від 27.05.2002 “Про затвердження Порядку здійснення заставних закупівель зерна”, Наказ Міністерства аграрної політики України № 156 від 11.06.2002 “Про затвердження Примірної форми договору про заставну закупівлю зерна в сільськогосподарських товаровиробників”. Однак, умови, передбачені цими законодавчо-нормативними актами не були заохочувальними для його учасників, тому механізм фактично не спрацював. Закупівельна ціна була встановлена у розмірі 50% від біржової, або ринкового рівня, що суперечило власне ідеї заставної закупівлі. Його учасники, практично, несли подвійний ризик — кредитний та ціновий. Крім того, виробники повинні були щомісяця сплачувати відсотки за користування таким кредитом, а також вартість послуг по зберіганню зерна. Отже, реальних стимулів порівняно з прямим кредитуванням комерційними банками для виробників у ньому не було. У рахунок заставної закупівлі у 2002 році було закуплено всього 70 тис. тонн зерна¹¹.

Доцільно відмітити позитивні зміни в державній підтримці селянських (фермерських) господарств, що реалізувались у Наказі Міністерства аграрної політики України № 22 від 28 січня 2002 року “Про використання коштів державного бюджету на підтримку селянських (фермерських) господарств”, Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 162/426/181 від 17.06.2002 “Про затвердження Порядку надання та використання коштів фінансової підтримки селянських (фермерських) господарств”. Зокрема, одноразова безповоротна допомога спрямовується на фінансову підтримку новостворених господарств: на розроблення проектів відведення земельних ділянок для створення селянського (фермерського) господарства, відшкодування частини витрат, пов'язаних зі сплатою відсотків за користування позичками банків, 15-відсоткову компенсацію вартості першого придбаного трактора, комбайна, вантажного автомобіля. У період перших трьох років господарювання фермер-початківець може претендувати на 30-відсоткове відшкодування вартості будівництва тваринницьких приміщень. Поворотна ж фінансова допомога надається на першочергові потреби, пов'язані з виробництвом та переробкою власної сільськогосподарської продукції тощо виключно на конкурсних засадах.

¹¹ За даними ДАК “Хліб України”

Активізація кредитного ринку викликала зростання попиту на ринку страхування з боку сільськогосподарських позичальників. Це зумовлено необхідністю страхування об'єктів застави за кредитними договорами. Для реалізації норми обов'язкового страхування урожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень для державних сільськогосподарських підприємств та зернових культур і цукрових буряків підприємствами усіх форм власності, визначених Законом України від 4 жовтня 2001 року № 2745-III "Про страхування", було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 11 липня 2002 р. № 1000 "Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень державними сільськогосподарськими підприємствами, врожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності". Вона затвердила уніфіковані правила та порядок обов'язкового страхування урожаю. Вартість страхування визначена виходячи з регіональних особливостей, фактичних витрат та необхідності надійного забезпечення шляхом перестраховування. Доречно зауважити, що розроблений механізм містить і елементи стимулювання. Зокрема, для підприємств, які застрахують свій урожай на умовах, визначених постановою протягом двох років, і за цей період страховий випадок не настане (знаходяться не у ризикованій зоні землеробства тощо), розмір страхових тарифів у наступному періоді для них може бути зменшений до 10%. Однак, досвід показав, що страхування за такими тарифами занадто дороге і не відповідає нинішній фінансовій спроможності сільськогосподарських підприємств. Доцільно також відмітити зростання попиту на послуги страхування і поза кредитним ринком.

Перспективними зрушеннями у державній підтримці можна вважати часткове використання спеціального фонду бюджету, що наповнюється за рахунок повернення заборгованості підприємств за техніку, отриману на умовах лізингу на здешевлення кредитів шляхом часткової компенсації ставки комерційних банків а також часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської техніки. Ці програми є більш ефективними щодо використання бюджетних коштів, мають простішу схему. На підтримку фінансового забезпечення підприємств також спрямовані інструменти податкової політики. Зокрема: акумуляція сум

нарахованого податку на додану вартість на рослинницьку і тваринницьку продукцію, що використовується у подальшому для придбання матеріально-технічних ресурсів для використання у цих галузях.

Для підтримки виробників, які постраждали від несприятливих погодних умов зими 2003 року, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 410 від 31 березня 2003 року “Про подання допомоги сільськогосподарським товаровиробникам, які постраждали внаслідок несприятливих погодних умов зимівлі озимих зернових культур у 2003 році”, виділяється 30 млн. грн.. Вони будуть спрямовані на здешевлення кредитів комерційних банків, що братимуть виробники для пересіву озимих зернових посіву 2002 року. Звичайно, виділена сума не є достатньою для відшкодування втрат всіх виробників, тому досвід цього року показав важливість страхування у господарській діяльності підприємств незалежно чи виступають об’єкти страхування кредитним забезпеченням, чи ні.

Підсумовуючи, слід підкреслити цілеспрямованість фінансово-кредитної політики на розширення ринку, напрацювання дієвих механізмів і схем фінансового забезпечення виробників насамперед на законодавчому рівні. Серед підготовлених проектів необхідно відмітити нормативні акти, спрямовані на забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень, реєстрацію рухомого майна, системи складських свідоцтв на сільськогосподарську продукцію тощо.

4. ТЕНДЕНЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Протягом останніх двох років комерційні банки активно кредитують аграрний сектор, що стало можливим внаслідок дії таких факторів:

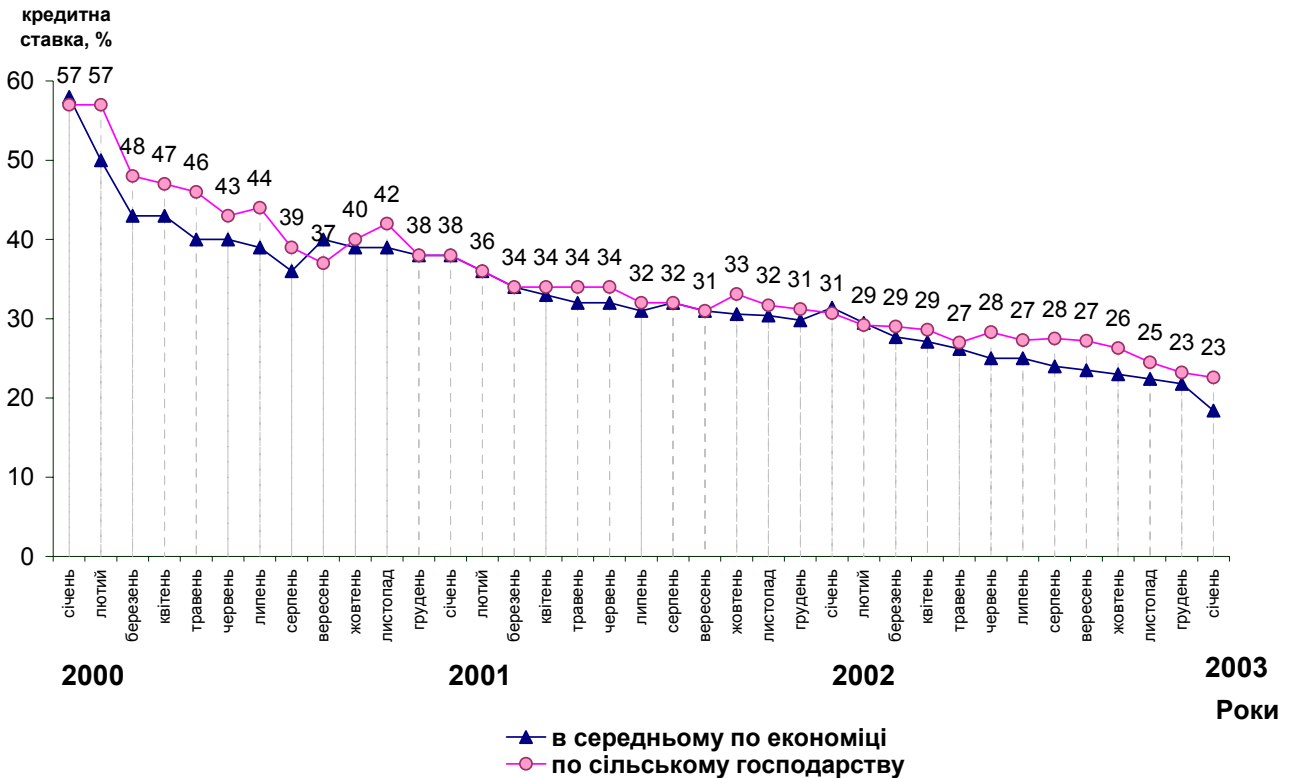
- наявність вивільненого капіталу у кредиторів та необхідність розміщення надлишку залучених ресурсів для виконання зобов'язань за ними;
- наявність державної програми здешевлення кредитів, яка погашає частину нарахованих процентів (основний інтерес банків щодо розміщення кредитних ресурсів);
- стабільність макроекономічних показників;
- вирівнювання індексів цін на продукцію сільського господарства та ресурсів, що споживаються у галузі (передумова прибутковості галузі);
- впевненість у прибутковості аграрного бізнесу серед членів Правління банківських установ, які мають тривалий досвід в обслуговуванні АПК.

Обсяги кредитування села комерційними банками зросли утричі проти 2000 року. У 2002 році їх частка досягла 50% позикового сільськогосподарського ринку. Про зацікавленість комерційних банків до вкладання коштів у аграрний сектор свідчить адаптація умов надання кредитів до особливостей галузі з боку банків. У результаті терміни короткострокового кредитування сільського господарства подовжились від 4–6 місяців до 6–8 місяців. Так, якщо у 2000 році короткострокові кредити з терміном погашення до 1 грудня становили 68% від усіх угод, то у 2002 році їх кількість знизилась до 45%.

Крім того, в період максимального попиту на сільськогосподарські кредити їх вартість була фактично нижчою, ніж в деяких інших галузях економіки. Так, у березні-квітні 2002 року вартість кредитів, наданих сільськогосподарським підприємствам у національній валюті, становила 29%, а у іноземній валюті — 14%. Водночас будівництво, оптова і роздрібна торгівля отримували кредити за ставкою відповідно 30 та 15% річних. Незважаючи на підтримку з бюджету, в сільськогосподарському сегменті спостерігається тенденція, аналогічна іншим ринкам щодо зниження кредитної ставки. Середньозважена ставка кредитів,

наданих сільськогосподарським підприємствам у національній валюті у 2002 році, в середньому становила 27% та 14% в іноземній валюті.

Рис. 2. Динаміка кредитної ставки по сільському господарству та економіці в цілому в 2000—2002 роках.

У 2002 році було видано кредитів на суму понад 5,5 млрд. грн.¹², з них на пільгових умовах — 2,2 млрд. грн. На часткову компенсацію було спрямовано 90 млн. грн. Отже, на одну залучену гривню Державного бюджету у 2002 році припадало 24 грн. залучених кредитних ресурсів проти 16 грн. у 2000-му та 18 грн. у 2001 році. Однак, доцільно відмітити, що цей сегмент залишається чутливим до вартості кредитів і розподілу ризику. Це підтверджує той факт, що після затримки в перерахуванні компенсації у травні-листопаді 2002 року, відхилення між середнЮзваженою кредитною ставкою по сільському господарству та економікою зросло. Активність попиту також знизилась із зменшенням державної підтримки. Таким чином, стимулювання є виправданим у цьому сегменті протягом періоду стабілізації ринку. Доцільно наголосити, що попит на пільгове кредитування був досить великим. Але через обмеженість бюджетних коштів кількість позичальників, що ним скористалися, від потенційно можливої була нижчою. Цікаво, що кредитні ресурси спря-

¹² За даними Міністерства аграрної політики України

мовувались не лише на покриття поточних потреб виробництва, а й на придбання техніки, запровадження нових технологій виробництва, придбання елітного насіння тощо. Рівень повернення кредитів комерційних банків у 2000—2002 роках становив у середньому 92%.

Результати 2002 року показали, що великі системні банки як основні кредитори АПК відпрацювали механізми роботи з позичальниками (система оцінки, кредитного забезпечення, повернення тощо), тому компенсація ставки не є для них визначальною умовою щодо кредитування АПК. Зменшили обсяги кредитування банки, не обізнані зі специфікою аграрного сектора, або мають невеликий досвід роботи в АПК, не напрацювали додаткові механізми покриття ризиків. Зниження ринкових цін на основний вид застави (майбутній урожай) у 2001 році стало одним із стримуючих факторів для них у 2002 році.

Звертає увагу в структурі кредитного ринку обмеженість довгострокових ресурсів. Ця обставина пов'язана не стільки з особливістю сільськогосподарського кредитування, а й з потужністю фінансової інфраструктури взагалі. Довгостроковий сегмент тільки розвивається. У загальному кредитному портфелі банків він займає в середньому 22%, а в кредитуванні сільського господарства — близько 15%. Його формують позики терміном використання більше року, але переважно до трьох років.

Чи тривалою буде присутність банків в аграрному секторі — це залежить (за незмінних інших умов) від ефективності цього сегменту щодо прибутковості, рівня повернення кредитів тощо. Кількість прибуткових сільськогосподарських підприємств зменшилась у 2002 році до 46% проти 56% у 2001 році, на 20% зменшився й обсяг прибутку, що вони отримали¹³. Зниження прибутковості для підприємств-користувачів кредитів є природним, оскільки збільшуються додаткові витрати з обслуговування кредитів. Однак, загальне зниження ринкової кон'юнктури на сільськогосподарську продукцію вимагає адекватної кредитної політики з боку кредиторів. Разом з тим, сільська місцевість є перспективним сегментом кредитного ринку, оскільки тут проживає 32% населення України, що потенційно можуть кредитуватись як приватні особи.

¹³ За даними Державного комітету статистики України. Загальна рентабельність сільськогосподарських підприємств у 2002 році становила — -1,9% проти 5,0% у 2001 році.

Відповідно до Закону України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на 2001—2004 роки”, існування механізму здешевлення кредитів передбачено до 2004 року. Водночас обсяг витрат на цей захід лімітований щорічними бюджетами. Він привернув увагу банків до сільського господарства, що деякою мірою підвищило якість обслуговування, але сьогодні необхідно відпрацювати різні механізми кредитування села, які діятимуть після закінчення періоду стимулювання. Позитивна кредитна історія реформованих підприємств є доброю запорукою у цьому процесі.

Додаток 1 Встановлені нормативи формування банками обов’язкових резервів

Показники	Квітень 2002	Липень 2002
Короткострокові кошти і депозити:		
юридичні особи		
національна валюта	6	6
іноземна валюта	12	10
фізичні особи		
національна валюта	2	2
іноземна валюта	12	10
довгострокові кошти і депозити юридичних та фізичних осіб:		
національна валюта	0	0
іноземна валюта	10	8
кошти до запитання:		
національна валюта	14	10
іноземна валюта	14	12

Додаток 2 Динаміка встановленої облікової ставки Національного банку України у 2001—2002 роках

